

Tvář jako zkušenost [přípravné poznámky, 1968]

18. 2. 1968

1.

Politik prý má vždycky dbát o to, aby nalevo i napravo vedle něho vedly ještě další politické linie, tzn. aby se se svou linií a koncepcí neocitl nikdy na nejkrajnější levici ani na nejkrajnější pravici. Pro vědu, filosofii a umění je tato zásada zásadou smrtelnou a smrtící: usmrcuje vědu, filosofii i umění. Rozdíl spočívá v tom: politika musí vyjadřovat a prosazovat zájmy; naproti tomu věda, filosofie a umění musí vyjadřovat a prosazovat pravdu. Prosazovat pravdu proti zájmům je velmi nesnadné a nezřídka nemožné (je možné ovšem ji vyjadřovat, i když její prosazení a uplatnění možné není); nejsilnější zbraní, již může pravda proti zájmům použít, je odhalení pravé povahy samotných zájmů. Pravda může vítězit nad zájmy jenom tak, že jich buď použije a využije (což se ovšem natrvalo nikdy nevyplatí), anebo že je ukáže v pravém světle, že se prosadí jako pravda o zájmech. Naproti tomu zájmy jsou na tomto bojišti bezmocné; buď se podřídí svrchovanosti pravdy a tak přestanou být sobě samým posledním kritériem, anebo se prosazují dále nezávisle na pravdě a proti ní. Váha zájmů může být tak veliká, že si zájmové skupiny mohou dovolit pravdu přeslechnout a nedbat jí; všude tam, kde váha zájmů není tak veliká, tj. tam, kde jde o zájmy iluzorní a iluzivní, zájmy jen deklarované, ale ne skutečné, anebo kde jde o zájmy malé skupiny, které se vydávají za zájmy všech nebo alespoň naprosté většiny, všude tam je pravda o skutečné povaze zájmů zájmové skupině (její integritě) nebezpečná a skupina posléze užívá hrubé moci k potlačení pravdy každého odchylného výkladu než je oficiální, tedy i k potlačení pravdy. Pravda nikdy není totožná se žádným zájmem, pravda není zájmem, nýbrž měřítkem zájmů. Zájmy mohou být podřízeny pravdě jen tak, že jednotliví lidé dají přednost pravdě před svými zájmy a zájmy své skupiny. V politice platí rozhodnutí většiny; o pravdě se nehlasuje. Má-li pravda dojít v dané společenské situaci plného uplatnění, musí být jednotlivci i skupiny jednotlivců hotovi postavit zájmy až na druhé místo a podříditi je pravdě (tj. také spravedlnosti atd.). Proto také spočívá funkce zákonů v tom, aby byly zájmům položeny meze. Zákony samy nejsou vyjádřením spravedlnosti ani pravdy; mají však být účinným opatřením proti absolutizaci kteréhokoli zájmu a na ochranu práv menšin a jednotlivců.

2.

Mluví se nyní o respektování zájmové rozdílnosti; je prý třeba dát potřebný prostor dílčím až i individuálním zájmům, věnovat jim pozornost, respektovat jejich specifčnost – to je prý cesta, jak zájmy sjednocovat (*RP* z 8. 2. 68, str. 2). Zdeněk Mlynář zdůrazňuje nutnost uznání jednotlivých složek společnosti za samostatné politické subjekty; míní tím sociální skupiny a vrstvy, zájmové skupiny a konečně občany jako jednotlivce (*RP* 13. 2. 68, str. 3). Josef Smrkovský mluví o tom, že i v socialistické společnosti probíhá vývoj prostřednictvím hospodářského, sociálního i politického zájmového střetávání, a doporučuje usilovat o takový mechanismus politického řízení, který by dal možnost pro běžnou regulaci

všech společenských rozporů a vyloučil nutnost mimořádných administrativních zásahů, vyvolávajících další třecí plochy a politické napětí (RP 9. 2. 68, str. 3). To vše je nepochybně krok vpřed v řadě ohledů; v jednom podstatném ohledu to však znamená zůstat stát na místě. Lidé mají nejenom své zájmy, ale respektují také určitou hierarchii hodnot. Tyto hodnoty mají ještě jinou funkci než být výrazem nebo zástěrkou zájmů. Hodnoty jsou v lidském životě něčím víc než pouhou projekcí situace a zájmů individua nebo skupiny. Ve světě hodnot musí každý zájem teprve hledat své zdůvodnění; každý zájem musí obhájit svou legitimnost na fóru hodnot, které není produktem tohoto ani jiného, vyššího zájmu. Hierarchie zájmů je závislá na hierarchii hodnot; faktická závislost opačná (jak může být často vysledována) není legitimní a musí být vždy znovu odhalována a problematizována. Zásadní odlišnost sféry zájmů a sféry hodnot při vši jejich souvislosti a při všech vzájemných vztazích a vlivech umožňuje občanům jako jednotlivcům, aby se rozhodovali ve svém životě jinak než individua, určena svými vlastními zájmy, a aby se sdružovali do skupin napříč onomu rozdělení na skupiny zájmové. Tak kupříkladu vědce dělá vědcem jeho usilovné poznávání pravdy a nikoli jeho postavení v pracovním procesu, jako zařazení do skupiny (třídy) „vědeckých pracovníků“. Typickým příkladem pro skupinu, která není založena na zájmech, nýbrž na uznávání hodnoty, je skupina národnostní. Atd.

3.

Otázka jednoty je v naprosté většině případů kladena šmahem špatně. Tak v RP 8. 2. 68 (str. 2 - Čím začít?) čteme, že obecným východiskem se má nadále stát, že všechny společenské třídy, vrstvy a skupiny, oba národy a všechny národnosti naší společnosti mají eminentní zájem na další výstavbě socialismu a shodují se v základních zájmech a cílech. Proti této jednotě a na jejím základu vznikají pak druhotné rozdíly a rozpory. Hlavní chyba ovšem není v tom, že se abstraktně proklamuje abstraktní „jednota“ společnosti, nýbrž že se tato jednota vidí jako základ a předpoklad, jako něco daného a do pochybností už nikdy neuváděného. Ale právě taková jednota, která je dána a která není nikdy stavěna do otázky, je nejpochybnější a nejproblematictější. Je-li vůbec jaká živá jednota, pak jenom jako ta, které se musí vždy znovu usilovně dosahovat; ale jakmile je taková jednota založena na zájmech (byť eminentních), je to vždy jednota pouze deklarovaná a proto iluzivní. Skutečná jednota je možná jen tam, kde jsou jí zájmy podřízeny. Neexistuje zájem, který by byl svou povahou univerzální, který by byl zájmem všech a který by tak mohl být základem jednoty; každý zájem je parciální, dílčí a proto omezený. Sjednocení zájmů je vždy možné jen jako kompromis; zájem, který by byl zájmem všech, by byl tak obecný, že by de facto nebyl zájmem ničím. (V takovém případě jde vždycky o abstraktum: je zajisté obecně lidským zájmem, aby se vzduch kolem nás dal dýchat. Nicméně tato okolnost nikterak nepřispívá k jednotě lidstva. A to tím méně, že se skutečným zájmem stává teprve tam, kde je dýchatelnost vzduchu ohrožena, a k tomu nedochází nikdy rovnoměrně. A vždycky je ohrožena z nějaké strany a proto zájem na zachování dýchatelnosti vzduchu je vždy obrácen proti tomu, kdo vzduch pro nějaké jiné své zájmy kazí.) Jaký má ostatně smysl říkat, že všechny třídy, vrstvy i skupiny chtějí u nás budovat socialismus, jestliže právě dnes

na rozdíl od předchozích dvou desítek let převládá přesvědčení, že si svou další socialistickou cestu musíme teprve najít? Skutečná jednota je možná pouze jako program, tedy jako jednomyslnost o tom, co má být, co se má stát, co se musí udělat; jednota, která je postavena na danostech, na tom, co už tu je, je moc slabá a ne pevná jednota. Jednota je to, co se teprve musí a má osvědčit.

4.

Také *Tvář* nebyla časopisem skupinovým v tom smyslu, že by její redakční kruh spolu s nejbližším okruhem autorů představovali vzájemně se podporující společenství, v němž si např. autoři pěstují své kritiky, kteří pomáhají jejich výtvorům prorazit cestu do světa. Taková skupinová a tedy subjektivní literární kritika nebyla v *Tváři* nikdy domovem. Snad právě postavením kritiků se odlišovala *Tvář* od jiných našich literárních časopisů. Když začala *Tvář* vycházet, resp. když se připravovalo první číslo, obrátila se redakce na několik představitelů literárního života u nás buď s otázkou, jak by dnes dělali časopis, nebo s žádostí o příspěvek. Řada těchto postav se později stala v časopise předmětem více či méně ostré kritiky (Goldstücker, Hájek, Šotola, později Chalupecký; Sartre atd.). Nesouviselo to pouze s personálními změnami v redakčním kruhu; *Tvář* otiskla i v druhém ročníku autory, kteří ještě nebyli uznanými sloupy naší literatury (Hiršal, Kolář, Hrabal aj.), aniž si znemožnila pozdější opětovný kritický odstup.

5.

Tvář byla významnou zkušeností v celé řadě ohledů. Byla především zkušeností těch, kdo ji dělali. Za pouhé dva roky prodělala řadou dětských nemocí a prošla charakteristickým vývojem, který naprosto nelze redukovat na personální změny redakčního okruhu, ale který byl založen na individuálním vývoji jednotlivých spolupracovníků. Nešlo však pouze ani na prvním místě o zkušenosti s děláním časopisu ve smyslu technickém; *Tvář* se stala zkušeností v mnohem širším a podstatnějším smyslu. Ukázalo se totiž (přinejmenším těm, kteří se práce na časopisu účastnili), že takový časopis a vůbec skutečná literárně kritická práce nemůže zůstat v prostoru samotné literatury nebo šíře v prostoru umění. Kritériem výběru příspěvků literární povahy nemusí být a v případě *Tváře* vskutku nebyla příslušnost ke skupině (v té věci jsou *Podoby* důsledným pokračováním *Tváře*), nýbrž míra, jíž vrhají do situace celé společnosti ostré a především nové světlo. Tento aspekt pak tím víc vystupuje do popředí ve studiích kritických. V důsledku toho časopis jako celek není (a v případě *Tváře* nechtěl být) jen další složkou v rozvrstvenosti našeho literárního (či vůbec uměleckého) života a v příběhu své krystalizace odmítl plnit předem určenou funkci, která byla formulována na základě zcela vnějšího a mechanického organizátorského přístupu. Cílem literatury nemusí být jen zrcadlení společenské skutečnosti a cílem literární kritiky nemusí být zrcadlení současné literatury. Docela naopak se v literárním díle může společnost ocitnout ve světle, a v perspektivě, v nichž se dosud sama nikdy neviděla, dokonce v nichž se třeba nechce vidět; podobně umělecké dílo může ukázat díky kritikovi neznámou a na první pohled nezřejmou tvář, kterou samo třeba skrývá nebo o níž alespoň sám jeho tvůrce neví. *Tvář* nebyla

nikdy skupinovým časopisem toho typu, do něhož by příslušníci skupiny odkládali své výtvořky ať básnické a prozaické, ať kritické. Ve své nehlubší poloze byla vždy časopisem kritickým v tom smyslu, že tu vždy byla nějaká daná skutečnost uchopena ve svém kritickém bodu, tím postavena do otázky a vyjevena ve své krizi. V tomto svém přístupu se skupina kolem časopisu vyvíjela a postupně vyhraňovala; její vývoj naznačoval, že hodlá dříve či později překročit každou mez, kterou bylo slušné a nutné respektovat. Skupina kolem *Tváře* neměla žádný fixní program, jímž by sama sebe omezovala a dirigovala; jediným programem byla právě ona kritičnost, která znamenala vyostřenou vůli nerespektovat žádná tabu, ale respektovat všechny skutečné hodnoty. V této své „funkci“, kterou *Tvář* nepřijala zvenčí a nenechala si ji nikým organizačně uložit, ale k níž se svobodně rozhodla a kterou si zvolila za svou odpovědnost a za své poslání, se *Tvář* začala sotva v prvních krocích prosazovat (stačila k tomu vskutku pouhá dvě-tři čísla druhého ročníku), a už se setkala s prudkým odporem a neustálými pokusy o zvrácení a překažení tohoto vývoje. Oficiálně se tomu později řeklo, že „se v ní objevily tendence, které vyvolaly kritické připomínky“. To vedlo nakonec k tomu, že nemohla dál pokračovat na cestě, kterou si zvolila, a proto přestala vycházet. Tato okolnost však nikterak ne znamenala, že by pro společnost nastalo nějaké uklidnění, když se takto byla zbavila střečka, který ji dosud zneklidňoval. Zánik *tváře* vrhl, možno-li tak říci, ještě ostřejší světlo na situaci naší společnosti, než to dovedla učinit dál *Tvář*, dokud ještě vycházela. To, že nemůže vycházet časopis, jako byla *Tvář*, se ukázalo velmi významným pro správné pochopení společenské situace u nás. Celá záležitost signalizovala nebezpečný vývoj, k němuž od roku 1965 u nás znovu docházelo. Jestliže došlo po řadě administrativních zákroků nakonec k tomu, že byl tvrdě postižen hlavní tiskový orgán SČSS a svaz sám, byla to jen logika vývoje vedení naší společnosti, kterou *Tvář* signalizovala o dva roky dříve.

6.

Skutečnost, že *Tvář* musela přestat vycházet, je zajisté skutečností nepříjemnou; nepříjemnou nikoli na prvním místě pro *Tvář* samotnou, nýbrž pro celou naši společnost. Ještě nepříjemnější skutečností by bylo, kdyby *Tvář* nemohla ani nadále vycházet. Ve chvíli, kdy se uznává, že došlo k chybám v naší kulturní politice a kdy se odčiňují nebo alespoň začínají odčiňovat, je neexistence *Tváře* stále významným reflektorem, vrhající světlo na současnou situaci. Reflektor sám ovšem nemůže na situaci nic měnit; velice však může přispět k tomu, aby bylo zřejmé, do jaké míry a v čem se situace změnila a ještě změní. Bylo by zajisté nepříjemné, kdyby se ukázalo, že se změnila málo a že se měnit už nebude, alespoň nikoli v tom směru, jímž se obecně upínaly a upínají naše naděje. Josef Smrkovský řekl (*RP* 9. 2. 68, str. 3), že první „zkouškou státníkovou“ dnes bude vůle a odvaha důsledně stranu informovat o všem, co se událo, a o názorech, které na tyto události byly. Analogicky by bylo možno mluvit i o situaci v kulturní politice, v samotném Svazu, o tom, jak vlastně vypadala ona likvidace *Tváře* a kdo nese všechno vinu (a jaké byly názory na tu věc tehdy i dnes). Ale rozhodující je, zda bude obnoven orgán, který byl umlčen. Nikoli rozhodující pro tento orgán sám, ale

především pro samotnou situaci. Nikoli objasňování toho, co se v minulosti stalo (ať v minulosti vzdálenější nebo nedávné), nýbrž proměna situace v přítomnosti. Že se to bez objasňování minulosti neobejde, o tom není sporu. Základem každého nového pohledu na minulost je však přítomná situace. *Tvář* je v této chvíli, přestože – a možná právě protože – neexistuje, oním jazýčkem na kulturně politickém barometru; že nic nepomohly pokusy postrkovat ručičku a nutit barometr, aby ukazoval jinak. Nepomohlo dokonce ani rozbití barometru. Počasí je na tom, zda máme nebo nemáme barometr, nezávislé. Počasí nelze měnit pomocí barometru. Nadto neexistující *Tvář* nepřestává být barometrem. Každý obrat počasí k lepšímu se musí nutně projevit tím, že barometr bude opraven a bude moci znovu ukazovat.

7.

Obnovit *Literární noviny* nestačí; tím bychom jen dosáhli situace před jejich likvidací. Jak je známo, vedla tato situace postupně právě k jejich likvidaci. Podobně nestačí obnovit ani *Tvář*. Je třeba zároveň zajistit jejich další existenci, jejich práci a působení. Po 2. sjezdu SČSS byl, jak známo, založen časopis *Květen*, po 3. sjezdu byla založena *Tvář*. Oba časopisy byly zrušeny v mezisjezdovém období. Naproti tomu po 4. sjezdu byly zrušeny *Literární noviny* a mají být v mezisjezdovém období obnoveny. Posuzováno z hlediska kulturně politické situace, stojíme v situaci obtížnější než byla v roce 1956 i v roce 1963 po obou sjezdech. Zatímco oba tyto roky znamenaly pro literaturu úsilí o vykročení vpřed, je dnes všechno úsilí zatím zaměřeno k obnovení toho, co bylo ztraceno. Když dobře uvážíme tuto situaci, nemůžeme nerozpoznat její nebezpečí. V této chvíli znamená pouhá obnova *statu quo*, jak předcházela oněm pochybným a jak se ukázalo neúnosným administrativním opatřením, vlastně prohru nebo přinejmenším neobhajitelný kompromis. Doufám, že si tuto věc Ústřední výbor SČSS a jeho předsednictvo dobře uvědomují. Proto se skupina kolem bývalé *Tváře* rozhodla žádat obnovení časopisu *Tvář* v plném rozsahu, tj. s původním obsazením redakce i redakčního kruhu a s původním názvem. To neznamená, že v budoucnosti nemůže dojít ke změnám nebo že by se v kruhu kolem *Tváře* nenašli jiní, stejně dobří nebo i lepší spolupracovníci. Jde však o to, že časopis, který znamenal až dosud maximum (v našich poměrech) v odmítání kompromisů, nemůže zahájit svou další práci po obnovení, které by bylo plodem nějakého takového kompromisu. (To by pak mohl být leda jiný časopis.)

8.

Vskutku byl už loni podniknut pokus, založit nový časopis, jehož redakční obsazení i název by byly jiné a který by neměl být přímým pokračováním *Tváře* (navrhovaný název zněl „Obratník“). Je projevem velké důvěry v Ústřední výbor SČSS a v jeho správné hodnocení současné situace, ale také projevem naděje v možnost obratu, skutečného obratu kulturně politické situace, jestliže kruh kolem bývalé *Tváře* nyní žádá obnovení *Tváře*.

9.

Na rozdíl od osudů skupiny kolem bývalého *Května* projevila skupina kolem *Tváře* mnohem větší schopnost přežít likvidaci časopisu a zachovat svou integritu. Vydala také jeden sborník *Podoby* a druhý odevzdala nakladatelství. Stojí tu připravena znovu se ujmout práce na vydávání časopisu.

10.

Tvář jako zkušenost

V současné chvíli dochází v naší společnosti již k třetímu pobytu kusu o demokratizaci; jeho součástí bylo vždy také úsilí o normalizaci kulturně politické situace. Patří ke zkušenostem posledních dvaceti let, že mezi vrcholy, které znamenaly relativní úspěchy podobných snah, existovaly též prolákliny jejich porážek. Bereme tuto zkušenost dost vážně? Analyzujeme ji dostatečně? Vyvozujeme z ní potřebné důsledky? Četli jsme nedávno (*RP* 8. 2. 68 – Čím začít? – nepodepsáno), že obecným východiskem další politické práce je skutečnost, že všechny společenské třídy, vrstvy a skupiny, oba národy a všechny národnosti naší společnosti mají eminentní zájem na další výstavbě socialismu a shodují se v základních zájmech a cílech. Do popředí se prý dostávají rozpory jiného charakteru, rozpory mimotřídní, zájmové rozdíly mezi jednotlivými skupinami a vrstvami; tyto dílčí zájmy je nutno v jejich specifičnosti respektovat a dát jim potřebný prostor. Domnívám se, že zkušenosti posledních let ukazují, že u nás existují lidé, kteří chtějí dále budovat socialismus nedemokraticky, a lidé, kteří jej chtějí budovat demokraticky. Dále je zřejmé, že demokratizace u nás postupuje tak pomalu a po tolika nových a nových porážkách především proto, že pozice nedemokratických socialistů jsou u nás stále velmi silné. Vzniká dále otázka, zda je to týž socialismus, o nějž usilují socialisté demokratičtí i nedemokratičtí.